

ОДНОС ВОЈНИХ ФОРМАЦИЈА НА ЈУГОСЛОВЕНСКОМ ПРОСТОРУ ПРЕМА ИТАЛИЈАНСКИМ ЈЕДИНИЦАМА У СЕПТЕМБРУ 1943.

После објаве капитулације италијанских оружаних снага 8. септембра 1943, војне формације на југословенском простору различито су се односиле према италијанским јединицама зависно од циљева, постављених задатака и расположивих могућности. На те односе утицале су и саме италијанске јединице. Од битног утицаја били су и објављени услови примирја, наређења и поруке савезничких команданата, активност савезника а посебно чланова савезничких војних мисија код штабова југословенских антифашистичких формација. Један од услова примирја је био и да се италијанске јединице морају сместа повући у Италију „из сваког учествовања у текућем рату са свих подручја у којима би у тренутку могле бити ангажиране“.¹ Издајамо и делове поруке врховног команданта савезничких снага на Средњем истоку генерала Х. М. Вилсона: „... Италијани су били принуђени да прихвате примирје, иначе би морали да претрпе муке и казну. Италијанске трупе на Балкану сада се покоравају мојим наредбама а не немачким. Према мојим наредбама италијанске трупе морају да прекину непријатељства према Југословенима... Они не смеју да предају оружје или опрему или брањене положаје Немцима. И даље траје борба против Немаца, који су прави непријатељи и који покушавају да одложе ослобођење ваше земље. Свима вама, који сте наши пријатељи, ја поручујем: 1. Не спречавајте Италијане да се враћају кући. 2. Немци ће покушати да изазову крвопролиће између вас и Италијана, да би тако осигурали свој положај...“²

Односи према италијанским јединицама били су разноврсни: од вербалне подршке и борбеног садејства са италијанским јединицама до оружаних сукоба, а највише њихов интензитет испољен је од стране Вермахта, Народноослободилачке војске Југославије и Југословенске војске у отаџбини.

На југословенском простору од Горице (искључно) до Преспе 8. септембра 1943. било је око 360.000 припадника италијанских јединица. При-

¹ Превод цитиран према: Jozo Tomasevich, *Četnici u Drugom svetskom ratu*, preveo Nikica Petrak, Liber, Zagreb 1979, 321.

² Затим је порука спецификована према трима групама „савезничких пријатеља“ – Војни архив Београд (Архив Војноисторијског института, даље АВИИ), Фонд НОП, к. 12, ф. 2, док. 4 или Фонд Немачке окупаторске војске (Н.а.), филм NAW-N-T-313, р. 151, сн. 7404932.

ближно западно од бивше границе између краљевина Југославије и Италије налазиле су се јединице 23. и 24. армијског корпуса и друге јединице 8. армије. Југоисточно од ње, до долине реке Неретве (искључно) налазила се 2. армија (5, 11. и 18. армијски корпус, 1. брза дивизија „Еуђенио ди Савоја“ (Eugenio di Savoia), 5. и део 11. бригаде граничне страже, 14. и 17. обалска бригада, Одред Добровољачке милиције националне сигурности (MVSN – бивших црнокошуљаша) „21 април“ и друге). Од јединица Групе армија „Исток“ у Југославији налазио се 6. армијски корпус од долине Неретве до линије Груда–црногорска граница, 14. армијски приближио на територији Црне Горе и делови 9. армије (на Косову и Метохији јединице сектора Скадар-Косово, а у западној Македонији главнина дивизије „Фиренца“ (Firenze) и мањи делови дивизије „Арецо“ (Arezzo) из 25. армијског корпуса.³

Иако је примирје потписано 3. септембра, италијански војни врх извршио је недовољне припреме за поступке италијанских јединица у случају објаве њихове капитулације. У ту сврху, а посебно ради супротстављања евентуалним немачким „непријатељским дејствима“, израђена је заповест „Мемориа 44“⁴ са којом су усмено упознати команданти армија с тим што је предвиђено да наведена заповест ступи на снагу када се пошаље одговарајуће допунско упутство а које није било послато из Рима. Започело је са припремама за премештање италијанских јединица, припремала се запречавања и друге делимичне радње, тако да је објављивање капитулације италијанске јединице затекло неспремне услед чега су и доведене у веома тешку ситуацију.

*

Немачке јединице, иако бројчано инфериорније од италијанских (једна немачка дивизија упућивана је у правцу штаба једног или два италијанска корпуса, или штаба армије), успеле су да у Југославији заробе око 260.000 а разоружају око 170.000 припадника италијанских јединица, углавном без борбе. Овај успех базирао се, углавном, на доброј способности и изабраној тактици а издвајамо упаде у оне штабове виших италијанских јединица који су намеравали да извршавају услове Примирја⁵

³ Детаљније о бројном стању, распореду и другим подацима о италијанским снагама у Југославији видети у: В. Иветић, *Капитулација Италије и разоружавање италијанских оружаних снага у Југославији 1943*, „Војноисторијски гласник“, 1/1984, 370–378.

⁴ Текст документа „Мемориа 44“ видети у: Zangandi R., *1943: 25 luglio – 8. settembre*, Milano 1964, 461–462.

⁵ У Врховној команди Вермахта 13. септембра констатовано је: „Општа слика показује велику разједињеност италијанског командовања, која се и у вишим штабовима карактерише од лојалне сарадње са Немачком, па до отвореног отпора и делимичног потпомагања комунистичких банди“ – *Kriegstagebuch Des oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab)*, Band III, Zwitter Halbband, Frankfurt am Mein, 1963, p. 1101, превео Константин Павловић, „Војноисторијски гласник“, бр. 3/1990, 259.

и, уколико им се неки италијански виши официри нису потчинили, они су их хапсили и на њихова места постављали официре своје присталице и тако утицали на већину италијанских јединица.

Италијане који им нису хтели прићи немачке јединице су заробљавале при чему су им обећавали да ће их транспортовати у Италију. Уколико су поједине италијанске јединице претходно предале оружје устаницима, или су пружале оружани отпор, њихови одговорни официри били су стрељани а војници и подофицири упућивани у радне логоре у источни део окупиране Европе.⁶

Посебно је била припремљена и интензивно извођена пропагандна активност према припадницима италијанских јединица.⁷

Све јединице Добровољачке милиције националне сигурности (MVSN) и друге фашистички оријентисане италијанске јединице, групе и појединци прешли су на страну Вермахта, с тим што је 10. група (одред) MVSN из Прибоја то учинила крајем октобра.

Између појединих италијанских и немачких јединица долазило је и до оружаних сукоба и то код Випаве, Сплита, Чапљине, Метковића, Требиња, Дубровника, Цавтата, Груда а највише у Црној Гори (посебно у области Боке которске). У штабу италијанске 2. армије ухапшен је 10. септембра немачки штаб за везу.

У околини Випаве командант 81. пука дивизије „Торино“ пуковник Лонго организовао је одбрану и током 9. септембра код Шт. Вида при Випави дошло је до оружаног сукоба са немачким јединицама при чему је рањено неколико италијанских војника. Са представницима пуковника Лонга тога дана преговарали су и припадници НОП и британски мајор Невил Даревски (Neville Darewski), представник савезничке војне мисије.⁸

Немачке јединице, осим хапшења појединих италијанских генерала и официра, нису имале на територији Словеније разлога да врше репресалије над припадницима италијанских јединица које су заробили.

У ширем рејону Сплита мањи делови од стране НОП-а разоружане дивизије „Бергамо“ укључили су се са јединицама НОВЈ у борбе против немачких јединица на правцу Клис–Сињ а посебно новоформирани батаљон „Гарибалди“ од италијанских војника који су прешли на страну НОВЈ. Немачка авијација је дејствовала по баракама где су се налазили италијански војници и по италијанским бродовима. Због дејства немачке авијације, посебно бомбардовања бродова на које су се укрцавали делови

⁶ АВИИ, Н.а., к. 1, ф. 15, док. 16; к. 8, ф. 6, док. 10, 13 и 27; мф. 313, р. 189, сн. 7448711–2; р. 197, сн. 7458158; мф. 314, р. 557, сн. 940–941; *Народноослободилачка борба у Далмацији 1941–1945, Зборник докумената* (даље: НОБ у Далмацији, Зборник), Институт за историју радничког покрета у Далмацији, Сплит 1985, књ. 8, 784–788.

⁷ В.Иветић, *Пройаганда немачкој окупираној у Југославији током операције „Аксе“*, септембра 1943, ВИГ, 1/1985, 277–282.

⁸ Т. Ференц, *Каталија Италије и Народнослободилачка борба в Словенији јесени 1943*, Књижница НОБ и ПОС 34, Марибор 1967, 159.

италијанских јединица, из команде дивизије „Бергамо“ 11. септембра стигла је порука у штаб 7. SS дивизије „Принц Еуген“ да је дивизија спремна за предају. Међутим, због притиска народа, органа НОП-а, јединица НОВЈ и савезничких официра командант дивизије „Бергамо“ је 12. и 16. септембра потписао споразуме о капитулацији, односно прихватању услова примирја. Немачка авијација је наставила са дејствима, а највеће губитке нанела је италијанским снагама 19. септембра: око 200 погинулих и око 400 рањених. После заузећа Сплита, 7. SS дивизија заробила је око 9.400 Италијана, предала их 114. ловачкој дивизији ради одашиљања у радне логоре на Исток а стрељана су три заробљена италијанска генерала и 55 официра.⁹

Командант италијанске Групе армија „Исток“ генерал Роси (Rossi) до свог хапшења 11. септембра у Тирани није се повиновао немачким захтевима, него је покушавао да се изврше наређења италијанске Врховне команде да се италијанске јединице преко лука Котор, Драч и Валона пребаце у Италију. Наређено му је и да његове јединице прве не отварају ватру против Немаца, а ако ови покушају да разоружају његове јединице, да их третира као непријатеље. Генерал Роси је после хапшења потписао наређење о разоружању, а на његово место постављен је генерал Далмацо (Logenzo Dalmazzo) који је понудио Немцима сарадњу.¹⁰

Генерал Далмацо је преко команданта немачког 21. армијског корпуса генерала П. Бадера добијао наређења, али се она због прекида веза нису преносила италијанском 6. и 14. корпусу у Југославији. Један од првих налога био је да се припадници италијанских јединица третирају као заробљеници и да се онај ко се томе буде супротстављао стреља као бандит.¹¹

Командант италијанског 6. корпуса генерал Пјацини (Sandro Piazzoni) пренео је наређење својим јединицама да се не предају немачким јединицама и да им пруже отпор. Због тога су делови дивизије „Месина“ (Messina), (код Чапљине, села Тасовчића, Градине, Вишићи, где су по-

⁹ АВИИ, Н.а., к. 8, ф. 6а, док. 8; к. 10, ф. 13, док. 16; мф. 313, р. 189, сн. 7448747-9; р. 483, сн. 85 и 873; мф. 314, р. 556, сн. 680-683, 715-716, 729-747, 761-769 и 778; *НОБ у Далмацији, Зборник*, књ. 8, 779, 782, 844, 847, 850, 851, 871-872 и 875; *Избори за историју СКЈ, Документни центаралних органа КПЈ, НОР и револуција 1941-1945*, ИЦ „Комунист“, Београд 1985, књ. 13, 217; П. Бабац и А. Божовић, *Силлијска ојерација јодине 1943*, Знање, Загреб 1959, са критиком Радета Губерине, ВИГ 3/1961, 111-119; С. Одић, *Одбрана Силлија у септембру 1943. јодине*, „Зборник Института за хисторију радничког покрета Далмације“, Сплит 1975, књ. 3, 339-364.

¹⁰ АВИИ, мф. 313, р. 189, сн. 7448704-6; р. 193, сн. 7454062; мф. 314, р. 661, сн. 583 и 587; *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа (дале: Зборник)* Војноисторијски институт, Београд, 1945-1986, т. XII, књ. 3, док. 164.

¹¹ Генерал Далмацо је због овог наређења 13. септембра протествовао, али захваљујући њему и појединим другим високим италијанским официрима, Немци су лакше него што су очекивали разоружали 9. италијанску армију – АВИИ, Н.а., мф. 314, р. 661, сн. 472-3; мф. 501, р. 259, сн. 785; *Зборник*, т. XII, књ. 3, док. 164.

гинула три а рањена два италијанска војника) и „Марке“ (Marche) (на правцу Требиње–Дубровник, код Цавтата, Ђилипа, Мочића) пружали оружани отпор, али су разоружани. Током преговора 10. и 11. септембра склопљен је споразум између генерала Пјационија и представника 7. SS дивизије, али је он доведен у питање 11. увече после позива маршала Бадоља (Badoglio) на отворену борбу против немачких јединица. Делови 7. SS дивизије улазили су у Дубровник и током преподнева 12. септембра водили оружану борбу у Дубровнику уз учешће немачке авијације. Око 13 часова италијански 6. корпус је капитулирао уз губитке (38 мртвих и 129 рањених). Око 30.000 припадника корпуса са генералом Пјационијем одведено је у заробљеништво а 22 италијанска официра су стрељана. Команданта дивизије „Марке“, која је пружила отпор у Дубровнику, стрељао је по налогу Немаца један италијански фашистички поручник. Део италијанских јединица, које су се налазиле на јужнодалматинским острвима, ненаоружан или разоружан од снага НОП-а, пребацио се у Италију док је јединица са острва Шипана (код Дубровника) претходно водила борбу заједно са партизанима против немачких јединица.¹²

Између немачке 118. ловачке дивизије и италијанског 14. корпуса у Црној Гори и Санџаку развиле су се најжешће борбе а уз учешће јединица НОВЈ и ЈВО. Немачке јединице једино су дивизију „Ферара“ разоружале и заробиле без отпора. Жестоке борбе су се водиле у рејону Боке которске и Груда где су немачке јединице успеле да заробе нешто мање од пола дивизије „Емилија“ (120. пук у целини), док се близу половине дивизије пребацило у Италију. Немци су 18. септембра почели да предузимају најстрожије мере – стрељано је 17 официра. Око 3000 припадника дивизије „Емилије“ од 22. до 26. септембра пружали су отпор између Рисна и Котора, а почетком октобра и они су савладани.¹³

Немачке јединице успеле су да почетком октобра разбију и заробе главнину италијанске дивизије „Тауринензе“ (Taurinense) као и мање делове дивизије „Венеција“ (Venezia). Све јединице MVSN као и црногорских националиста прешле су на страну Вермахта, с тим да је то најкасније учинила 10. групација (одред) MVSN из Прибоја (3. новембра су у Ужицу положили заклетву).¹⁴

¹² АВИИ, Н.а., мф. 313, р. 190, сн. 7450811; р. 193, сн. 7454103; р. 196, сн. 7457190; мф. 314, р. 556, сн. 761–771 и 779–790; Фонд ОС НДХ, к. 29, рег. бр. 9/1–14 и 9/1–39; к. 30, рег. бр. 4/1–31 и 32, 6/1 и 11/1; к. 80, бр. рег. 3/3–6 и 7/3; к. 96/1, ф. 9, док. 10, 14, 15 и 16; к. 141, рег. бр. 8/7; к. 156, рег. бр. 62/10–2; Фонд Југословенске војске у отаџбини, к. 297, ф. 13, док. 1, *НОБ у Далмацији, Зборник*, књ. 8, 769, 279, 780, 782, 788–791 и 815.

¹³ АВИИ, Н.а. к. 8, ф. 6а, док. 8; мф. 313, р. 189, сн. 7448756–7; р. 196, сн. 7457182–3; р. 483, сн. 291–2, 562, 929 и 1109–1112; *Зборник*, т. XII, књ. 3, док. 139, стр. 564; Д. Живковић, *Бока Которска и Пацифровићи у Народноослободилачкој борби*, Војно дело, Београд 1964, 274–285.

¹⁴ АВИИ, Фонд италијанске окупаторске војске (И.а), к. 777, ф. 1, док. 11; ф. 2, док. 1, 2, 17, 20 и 22; *Зборник*, т. I, књ. 16, док. 51, стр. 140; т. XII, књ. 3, стр. 563, 602, 603, 612, 653, 664–666, т. XIV, књ. 3, стр. 14, 18, 23, 55, 56, 91–95 и 103–104.

Немци су ухапсили, осудили на смрт и 13. септембра спровели у Београд команданта 14. корпуса генерала Ронкаља (Ronaglia) зато што им је штаб корпуса пружао одбојан став док нису успели да ухапсе команданте дивизија „Венеција“ и „Тауринензе“.¹⁵

На Косову и Метохији италијанске јединице (дивизија „Пуље“ – Puglie, граничари и карабињери), албански добровољачки пукови и жандармерија, ставили су се на располагање немачкој 297. пешадијској дивизији и са делом албанског становништва манифестовали пријатељске односе.¹⁶

Западној Македонији немачке јединице разоружале су неколико италијанских јединица – гарнизона (у Скопљу, Тетову и др. а у Струги и Охриду учествовале су и бугарске јединице), јер су делови 100. ловачке и 297. пешадијске дивизије имале задатак да избију на јадранску обалу у Албанији. У Дебру, где је било седиште штаба дивизије „Фиренца“, налазиле су се албанске националистичке јединице Мухарема Бајрактара (око 1000), око 150 албанских партизана под командом Хаши Лешија и Малесијска партизанска чета а 9. септембра дошла су и двојица британских старешина (чланови савезничке војне мисије у Албанији). Командант дивизије „Фиренца“, командант пешадије и други италијански официри ставили су се на располагање британским старешинама. Затим је командант дивизије 11. септембра известио генерала Далмаца да је удаљио „енглеске официре“ те је добио наређење да дивизија буде спремна за одбијање напада „банди“. Главнина дивизије „Фиренца“ са албанским партизанима и британским старешинама кренула је ка јадранској обали, али је у рејону планине Круја (Албанија) против ње изведена операција „Круја“ од стране немачке за то образоване оперативне групе „Нојман“.¹⁷

Немачке трупе нанеле су највеће губитке италијанским јединицама у борбеним дејствима током септембра 1943. у Југославији: усмртиле су око 250, раниле око 540 припадника а стрељале преко 100 италијанских официра.

*

Јединице НОВЈ, иако су тада имале један од тежишних задатака да због очекиваног искрцавања савезника на Балкан разбију јединице ЈВО

¹⁵ АВИИ, Н.а., мф. 313, р. 190, сн. 7450863–4; р. 482, сн. 310, мф. 314, р. 661, сн. 421, 428 и 500.

¹⁶ Исто, мф. НАВ–II–Т–313, р. 196, сн. 7456208; р. 208, сн. 7470422; р. 482, сн. 679 и 934; мф. 314, р. 661, сн. 443–4 и 454; мф. 315, р. 1979, сн. 407–408 и 463–468; р. 1980, сн. 355, 360–366 и 370–371; мф. 501, р. 259, сн. 87088, мф. Фрајбург, р. 18, сн. 520–521 и 530.

¹⁷ Исто, ф. НОП, к. 1366, бр. рег. 5–9/6; Н. а., мф. 313, р. 189, сн. 7448737–8, р. 483, сн. 1132; мф. 315, р. 1980, сн. 377–378 и 395–396; мф. 501, р. 259, сн. 89 и мф. Фрајбург, р. 20, сн. 355.

као свог „најопаснијег непријатеља“,¹⁸ интензивирале су своје активности и у вези италијанских јединица. У Врховном штабу НОВ и ПОЈ формулисан је однос према италијанским јединицама још пре објаве њихове капитулације. Тај однос састојао се у томе да се заједнички води борба против немачких јединица, а ако то неће италијанске јединице, онда да се тражи оружје од њих. Ти ставови су послати главним штабовима НОВ и ПО Хрватске и Словеније као одговор на иницијативе појединих италијанских команди у Словенији.¹⁹

Из Врховног штаба НОВ и ПОЈ слата су наређења да се што боље поступа са Италијанима који су или пришли партизанима или су им предали оружје.²⁰

Током преговора са италијанским вишим официрима представници НОВЈ позивали су италијанске јединице на заједничку борбу против немачких јединица. Скоро сви виши италијански команданти одбијали су сарадњу. Током преговора у присуству савезничких официра, команданти блокираних италијанских дивизија опредељивали су се да предају оружје и да се упуте у Италију.

У Словенији и Хрватској долазило је, поред споразумевања, и до оружаних сукоба између италијанских јединица и јединица НОВЈ (у Хрватској у оружаним сукобима против италијанских јединица није учествовала ниједна јединица са српском већином иако су оне преовлађивале у Хрватској).

У зони италијанске 8. армије (Истра, Словеначко приморје и други крајеви) већина италијанских јединица или је разоружана од немачких

¹⁸ *Зборник*, т. II, књ. 7, док. 53; књ. 8, док. 215 и 216; књ. 9, док. 98 и 162; књ. 10, док. 75, 102, 103, 104.

Иако су објављени документи којима Врховни штаб НОВ и ПОЈ наређује потчињеним штабовима да се у то време не упуштају у јаче борбе против немачких јединица, цитираћемо неке од депеша како су састављене у Врховном штабу НОВ и ПОЈ а не како су примљене и као такве објављене. Издвајамо делове депеша Врховног штаба НОВ и ПОЈ упућених Штабу 2. пролетерске дивизије 9. септембра 1943 (неке су примљене и 10. септембра) забележене у Књизи војних телеграма бр. 12 Врховног штаба НОВ, ПОЈ, која се налазила код Јосипа Броза Тита до његове смрти – АВИИ, к. 2213, ф. 1, док. 1: „... Не упуштајте се у неке јаке борбе са Њемцима. Ово сада није *пошребно*, да би сачували снаге за *важније догађаје*“ (подвукао В. И. део који се разликује од примљене депеше – *Зборник*, т. II, књ. 10, стр. 280) и „б. – У октобру се може очекивати искрцавање Енглеза на обали. Главни ваш задатак *сада јесће* мобилизација и јачање ваших снага. Не *уцупајте* се у неке јаке борбе с Њемцима“ (такође подвучено различито од *Зборника*, т. II, књ. 10, 283).

¹⁹ АВИИ, Ф. НОП, к. 2214, ф. 1, док. 1, стр. 113; *Зборник*, т. II, књ. 10, 208.

²⁰ Издвајамо део наређења Врховног штаба НОВ и ПОЈ Главном штабу НОВ и ПОЈ од 11. септембра. „После примопредаје оружја са италијанима лепо поступати и не дозвољавати никаквих појединачних испада према официрима и војницима. Ово саопштите и Далматинцима“. – АВИИ, Ф. НОП, к. 2213, ф. 1, док. 1, стр. 79 и наређења од 23. септембра 1943. Штабу 2. ударног корпуса: „... Чувајте се поновног секташења у Црној Гори и најлешње поступајте са Талијанима који предају оружје и приђу к нама. Немојте правити неке освете према таквим, јер ћега сносити сву одговорност...“ – *Зборник*, т. II, књ. 10, 315.

или су отишле у унутрашњост Италије, те су припадници НОП-а дошли до мање количине оружја. Највећа количина оружја заплена је од блокиране 1. брзе дивизије „Еуђенио ди Савоја“ из 2. армије између Оботова и Марковшчине. Поједини нижи официри и командант дивизије испољавали су спремност да се са партизанима укључе у борбу против немачких јединица те је направљен за то и план, али до тога није дошло јер се дивизија расула, те је разоружана.²¹

У Истри су новоформиране партизанске јединице разоружавале мање италијанске гарнизоне како би дошле до оружја. Та разоружавања вршена су са или без икаквих претходних преговора а и уз примену оружане борбе у Пазину, Подлабину, Лупоглаву, Лабину, Бујама и др.

У Ријечи су се 11. септембра налазиле само мање италијанске јединице које су заузеле положаје северно од града. Њихов командант изразио је жељу да се са партизанима бори против немачких јединица што партизански штаб за Сушак није искористио.²²

У Словеначком приморју активисти НОП-а покушавали су да се кроз преговоре са појединим италијанским официрима образује фронт против немачких јединица али је то једино учинио 81. пук код Випаве.²³ Поједини команданти су изјављивали да и они то желе, али да су остали без војске. Новоформиране јединице НОВЈ, Приморски НОП одред и активисти НОП-а разоружали су више од трећине дивизије „Торино“, мање делове дивизије „Ђулије“ (Julia), већину карабињерских посада и мање од половине граничних јединица.

У тзв. Љубљанској покрајини где су биле главнине јединица НОВ и ПОС и италијанског 11. корпуса 2. армије односи су били разноврсни а претежно су се одвијали кроз разоружавање италијанских јединица. Скоро цела дивизија „Изонцо“ (Isonzo) разоружана је (осим главнине 89. легије MVSN) после неуспешних преговора, иако је са представницима НОП-а био и шеф Британске војне мисије при Главном штабу НОВ и ПОС мајор В. Џонс (William Jones). Дивизија је потпуно разоружана тек када је њена маршевска колона заједно са белогардејцима блокирана на путу. Слично су разоружане и остале италијанске јединице из дивизије „Качатори деле Алпи“ (Cacciatori delle Alpi) – близу половине, и неразоружани делови дивизије „Мачерата“ (Macerata) који су долазили из Горског котара, као и делови дивизије „Ломбардија“ (Lombardia).²⁴ Из-

²¹ Т. Ференц, н.д., стр. 162. О односу између оружаних снага НОП-а и других органа НОП-а са италијанским јединицама приликом ослобађања политичких затвореника и интернираца у овом раду неће бити речи јер смо то питање изнели у: В. Иветић, *Ослобађања политичких затвореника и интернираца из италијанских затвора и логора у Југославији средином септембра 1943. године*, ВИГ, бр. 2–3/1987, 93–111.

²² АВИИ, Ф. НОП, к. 103Б, бр. рег. 7–1/2; к. 109, бр. рег. 41–2/6.

²³ Као нап. 8.

²⁴ Т. Ференц, н. д., стр. 134–152; Giacomo Scotti, *Ventimiglia caduti (Gli Italiani in Jugoslavia da 1943. ad 1945)*, U. Mursia et C. Milano 1970, 111.

међу одреда MVSN "XXI Aprile" са којима су били белогардејци и бригада 14. дивизије НОВЈ дошло је до оружаног сукоба на комуникацији Кочевје–Рибница (код Долење васи, где је погинуло пет и на јелендолској пољани, где је погинуло 27 партизана). Одред је разоружан, а ратне злочинце казнио је војни суд Прешернове бригаде.²⁵

У Хрватском приморју и Горском котару био је размештен италијански 5. корпус који је имао задатак да се до 15. септембра 1943. предислоцира западно од линије: Св. Јакоб–Мркопаљ–Равна гора–Врбовско–Северин на Купи. Командант корпуса генерал Скверо (Skvero) послао је уочи објаве капитулације понуду у штаб 13. дивизије НОВЈ да ће повући корпус из досадашњих гарнизона с тим да не буде нападан. Командант 13. дивизије, после консултација са политичким комесаром ГШ НОВ и ПОХ, позвао је команданта 5. корпуса да са корпусом пређе на страну НОВЈ и да се заједнички боре против немачких јединица или да корпус одложи оружје и да се повуче разоружан у Италију. Одговор је завршен претњом „уколико не пристанете ни на једно ни на друго, предузет ћемо мере да нико не изнесе живу главу.“²⁶ Када је објављена капитулација италијанских ОС, генерал Скверо је напустио корпус и штаб корпуса је распуштен. Осим дивизије „Мурђе“ (Murge), која је била прикупљена у Сењу и на положајима у непосредној околини и спремала се за покрет, италијанске јединице су кренуле ка Италији и без оружаног сукоба са јединицама НОВЈ и активистима НОП-а предавале им своје наоружање. У Делницама, са штабом дивизије „Мачерата“ постигнут је споразум да јединице дивизије у Делницама задрже половину свог наоружања.

На положајима изнад Сења, иако су се претходно водиле борбе, дошло је до братимљења између италијанских јединица и партизана и испољавана је жеља да се заједнички боре против немачких јединица. На покушаје разоружања, италијанске јединице су одговориле да немају наређење за предају оружја и почеле се повлачити. Штаб дивизије се није хтео предати те су настављене жестоке борбе. У преговорима са дивизијом „Мурђе“ учествовао је поред високих старешина НОВ Хрватске и мајор А. Хантер (Anthony Hunter), шеф Британске војне мисије код Главног штаба НОВ и ПОХ, који је 10. септембра послао команданту италијанских снага у Сењу захтев да сходно условима примирја прекину сва непријатељства и предају оружје („... прекините сва непријатељства и предајте сво оружје и опрему нашим савезницима Народноослободилачкој војсци Хрватске...“).²⁷ Упркос томе борбе су настављене до 12. септембра

²⁵ Т. Ференц, *н.д.*, 147–148.

²⁶ В. Ковачевић, *Капитулација италијанске војске у Сењу*, „Сењски зборник“, 1965, Сењ, 153.

²⁷ Документ је у приватном поседу Ђина Бамбаре из Бреше (Италија), а објавио га је на енглеском и италијанском језику у својој књизи: *La guerra di liberazione nazionale in Jugoslavia* (Ed. Mursia, Milano 1988), где на стр. 251–268 приказује судбину дивизије „Мурђе“ у септембру 1943.

када се дивизија предала, претрпевши велике губитке.²⁸ Дивизија је кренула за Италију и у Ријечи се део дивизије прикључио немачким јединицама а већи део интерниран у логоре у Немачку и Пољску.²⁹

На страну НОВЈ прешле су 8. и 10. чета 3. батаљона из 25. граничног сектора и формиран је батаљон „Гарибалди“ у саставу Сушачко–каставског НОП одреда, 230 артиљераца из дивизије „Мачерата“ и 70 из дивизије „Ломбардија“ и друге мање јединице.³⁰

Разноврсни односи између јединица италијанског 18. корпуса и снага НОП-а одвијали су се у средњој и северној Далмацији. У Сплиту и околини разоружана је главнина дивизије „Бергамо“ уз примену разноврсних мера и акција у оквиру масовног народног устанка. Са штабом дивизије потписана су два уговора о капитулацији (12. и 16. септембра) уз учешће чланова савезничких војних мисија у Далмацији и у Врховном штабу НОВ и ПОЈ. Штаб дивизије одбио је понуду да се прикључи јединицама НОВЈ или да са њима заједнички пружи отпор немачким јединицама али су то учиниле поједине мање јединице и низ појединаца, посебно млађих официра. У томе су предњачили карабињери, који су чинили језгро новоформираног италијанског партизанског батаљона „Гарибалди“ и припадници батаљона лаких тенкова, који су десетковани у борбама против немачких јединица. За евакуацију италијанских јединица интервенисао је Врховни штаб НОВ и ПОЈ преко савезника, али је једним савезничким разарачем и са неколико локалних рибарских бродића евакуисано око 3.000 Италијана. Ухапшено је 11 Италијана под сумњом да су чинили злочине. У оквиру информативно-пропагандне делатности према италијанским јединицама органи НОП-а у Сплиту штампали су и листове на италијанском језику „Il Popolo di Spalato“ и „Либерта“. Из Дрниша и околине око 200 италијанских војника ступило је у НОВЈ.³¹

У зони дивизије „Зара“ (северна Далмација), коју је готово целу разоружала немачка 114. дивизија, јединице НОВЈ разоружале су неке мање јединице (два батаљона и поједине чете, водове и посаде). Јединице НОВЈ

²⁸ Подаци о губицима Италијана крећу се од 16 (од чега три мртва) – Г. Бамбара, н.д., 262 (према првим непотпуним извештајима), до 120 погинулих – В. Ковачевић, н.ч., 157 (В. Ковачевић у нав. чланку износи низ нетачних података а уопште не спомиње ангажовање мајора А. Хантера).

²⁹ АВИИ, Ф. НОП, к. 105Б, бр. рег. 7–1/2 и 7–5/2; к. 107А, бр. рег. 26–7; к. 110, бр. рег. 27/6, 42/6, 46/6 и 11/10; к. 2214, Ф. 1, док. 1, 203–205; Ф. НДХ, к. 29, бр. рег. 10–1–6 и 36, 12/1 и 16/1; к. 86, бр. рег. 14/15–2; Н.а., мф. НАВ–Н–Т–313, р. 193, сн. 7453991 и 7454066; р. 196, сн. 7457207; р. 482, сн. 85; *Зборник*, т. II, књ. 10, док. 131, т. V, књ. 19, док. 31, стр. 111; док. 45, стр. 151–152; док. 57, стр. 184 и док. 221, стр. 660.

³⁰ В. Иветић, *Дејства јединица Народноослободилачке војске Југославије у Хрватском приморју, Горском Кошару, Кордуну, Лици и Банији у време и после капитулације Италије, септембра 1943*, ВИГ, бр. 2/1985, 133.

³¹ Од бројних извора и литературе издвајамо: F. W. Deakin, *The Embattled Mountain*, Oxford University Press, London, 1971 (српски превод; Бојовна планина, Нолит, Београд 1973) иако и у том делу има нетачности и празнина.

заробиле су фашистички батаљон, који се ставио на располагање немачким јединицама за одбрану Задра и од његовог састава, осим команданта – старог фашисте, који је ухапшен, и од 80-так Италијана који су пришли партизанима, формиран је партизански италијански батаљон „Goffredo Mamelli“.³²

На далматинским острвима, где су били гарнизони већином из 17. обалске бригаде, део италијанских јединица предао је наоружање активистима НОП-а или појединим партизанским четама, ослободио затворенике и евакуисао се у Италију.

У јужној Далмацији и југоисточној Херцеговини налазиле су се само мање партизанске јединице које су имале мало контаката са јединицама италијанског 6. корпуса (Пељешац, Корчула, Мљет, Роготин, Оребић, Шипан док је у Дубровнику један италијански вод предао оружје омладинцима и пуштени су политички затвореници.³³

Најинтензивнији и најразноврснији односи НОВЈ са италијанским јединицама одвијали су се у Црној Гори и Санџаку. Како ти односи представљају посебну тему, која је у историографској литератури шире третирана али и са погрешним подацима и тумачењима, изнећемо само основне чињенице.

У Боки которској команда дивизије „Емилија“ избегавала је сваку сарадњу са активистима НОП-а, правдајући се да очекује наређење од више команде. Поједине мање јединице доносиле су самостално одлуке о сарадњи или супротстављању партизанима.³⁴

Дивизија „Тауринензе“, водећи борбу против немачких јединица, уз делимично садејство са јединицама ЈВО, преговарала је и са јединицама НОВЈ али је поред сарадње са јединицама НОВЈ долазило и до оружаног сукоба између њих када су делови дивизије имали сарадничке односе са јединицама ЈВО. Јединице НОВЈ разоружале су око 1.500 припадника дивизије. Почетком октобра немачке јединице предузеле су снажнија дејства против дивизије „Тауринензе“ и разбиле је. Пета црногорска НО ударна бригада са закашњењем је прихватила њене делове, које су немачке јединице по-

³² АВИИ, II. а., мф. НЛВ-II-Т-314, р. 555, сн. 866–867; *НОБ у Далмацији, Зборник*, књ. 8, стр. 116, 136–138, 140–141, 155–156, 164–166, 182–184, 190–192, 211–216, 235–236, 246–266, 359–368, 373, 860 и 871.

³³ Дубровачка партијска организација није успоставила односе са италијанским јединицама и из разлога што је генерал Амико наредио да се скида застава НДХ јер је био против тога да Дубровник припадне Хрватској.

³⁴ Шире: Д. Живковић, *н.д.*, стр. 278–284. Издвајамо само случај у Кртолама, где је група симпатизера НОП-а са једним чланом КПЈ успела да разоружа групу италијанских војника после чега је наишла друга група, претежно црнокошуљаша, отворила ватру и убила преко 15 симпатизера НОП-а – стр. 278–279.

ново разбиле 6. октобра и главнину дивизије заробиле тако да је на страну НОВЈ прешао командант са делом штаба и са око 2.000 људи.³⁵

Главнина дивизије „Венеција“, која је претходно имала споразум са јединицама ЈВО и чији су мањи делови садејствовали јединицама ЈВО у борбама против немачких јединица, прешла је формално на страну НОВЈ 10. октобра у току успешних борби јединица НОВЈ против јединица ЈВО и њеног 2. батаљона 83. пука а стварно 20. октобра 1943. током немачко-квислиншких операција против ње и јединица НОВЈ.³⁶

Јединице НОВЈ у Црној Гори и Санџаку изводиле су борбена дејства против италијанских јединица које су прешле на страну немачких јединица, или привремено на страну ЈВО (углавном делова дивизије „Венеција“). Разоружале су делове три батаљона и позадине дивизије „Тауринензе“, део једног батаљона дивизије „Венеција“, мање делове дивизије „Ферара“, незнатне делове дивизије „Емилија“ и поједине мање посаде (Печурице, Плавница, Чево и др.).

У западној Македонији батаљон „Мирче Ацев“ и мали партизански одреди нису се благовремено груписали, али су ипак постигли значајне резултате за даљи развој НОБ-е у Македонији. У рејону Преспе успоставили су пријатељске односе са италијанским јединицама те је формирана партизанска чета од 75 Италијана. У ширем рејону Кичева и Маврова разоружали су мање италијанске јединице (углавном карабињере и граничаре), а био је разоружан и ојачни батаљон који је напустио Гостивар.³⁷

Значи, јединице НОВЈ испољавале су према италијанским јединицама, које су се барем делимично придржавале услова примирја, углавном сарадничке односе, али су приликом њиховог разоружавања примењивале и принудна средства, укључујући и оружану борбу у Словенији и Хрватској. Разоружале су око 80.000 војника, већином из шест дивизија. На страну НОВЈ прешле су дивизија „Венеција“, део дивизије „Тауринензе“ (командант са делом штаба и око 2.000 војника) у Црној Гори и Санџаку, непотпун батаљон граничара и 230 артиљераца у Горском котару, батаљон у Сплиту, батаљон код Задра и Дрниша, по чета (батерија) на Жуберску, у Буковици и у Преспи и више група и појединаца. Све јединице НОВЈ са српским и црногорским саставом успостављале су сарадничке односе са италијанским јединицама, а борбена дејства изводиле су против оних јединица које су се прикључиле Вермахту или, привремено, јединицама ЈВО.

³⁵ АВИИ, Ф. НОП, к. 391А, бр. рег. 3/8; Ф. ЈВО (Ч.а), к. 134, бр. рег. 35/4 и 37/4; к. 140, бр. рег. 34/5; Н. а., мф. 313, р. 483, сн. 1127, 1135 и 1136; *Зборник*, т. III, књ. 5, стр. 77–78, 90, 103–109, 114–115 и 143–145, 147–148, 207–212 и 289–290; т. XIV, књ. 3, стр. 93. Главно дело: Р. Пајовић: *Контрреволуција у Црној Гори, четници и федералистички покрети 1941–1945*, Обод, Цетиње 1977, 358–394.

³⁶ *Зборник*, т. III, књ. 5. стр. 128, 153, 177–178, 184–189, 194, 195, 225–226 и 233; т. XII, књ. 3, стр. 563, 602–603 и 612.

³⁷ Шире: В. Иваноски, *Ослободилацна војна во западна Македонија 1941–1944*, Институт за национална историја, Скопје 1973, 157–168.

*

Јединице ЈВО, поступајући по наредби бр. 1 начелника Штаба Врховне команде Краљевине Југославије о извршењу мобилизације, разоружању италијанских јединица, формирању нових јединица и одбрани основице савезницима за отварање другог фронта на Балкану³⁸ и настављајући раније започету борбу против јединица НОВЈ,³⁹ имале су разноврсне односе са италијанским јединицама: од обостраног садејства и сарадње у борбама против немачких јединица и борбама против јединица НОВЈ до међусобног оружаног супротстављања.

Део јединице ЈВО из Лике, Горског котара и Хрватског приморја повлачиле су се са италијанским јединицама или уз њихову помоћ на Јадранску обалу и на острва (највише на Лошинь), очекујући искрцавање савезника.⁴⁰ У Сењу је команда дивизије „Мурђе“ одбила да изврши захтев представника НОП-а да ухапси четнике са образложењем да „су четници енглески савезници.“⁴¹

У Книну је један батаљон 11. берсаљерског пука имао намеру да стане на страну ЈВО, али су јединице ЈВО, извршивши два мања напада на немачке јединице, избегле на планине (углавном на Динару) и убрзо почеле или наставиле колаборацију са немачким јединицама. Немачке јединице су у Книну стрељале групу италијанских војника и официра из тог пука. На планини Козјаку код Сплита италијанска посада предала је јединици ЈВО, која је била са њом, део свог наоружања (око 400 пушака и око 25 минобацача) пре него што је разоружана од НОВЈ.⁴²

У јужној Херцеговини и Далмацији јединице ЈВО садејствовале су јединицама 6. италијанског корпуса које су пружале отпор на правцима ка Дубровнику и у Конавлима. Међутим, због пораза италијанских јединица, неискрцавања савезника, својих слабости и дејства јединица НОВЈ, јединице ЈВО успостављају или настављају колаборацију са немачким и

³⁸ АВИИ, Ф. ЈВО, к. 2, бр. рег. 41/3–2 или к. 8, бр. рег. 19/2–2, Издвајамо 6. став Наредбе: „С тога да не би дошли у тежак положај који би неминовно наступио доласком Немаца у наше јужне крајеве, решио сам у договору са нашим савезницима, да непријатеља предухитримо, па сам намеран да италијанске снаге у Црној Гори, Херцеговини и Саншаку нападнемо, да их разоружамо, да се њиховим оружјем наоружамо и да потом образујемо непрекидни фронт према Немцима, стварајући на тај начин добру и солидну основицу за дефинитивно ослобађање целе наше Отаџбине и за почетак другог фронта на Балкану.“

³⁹ Издвајамо прву предложену меру из Меморандума ђенералштабног мајора Захарија Остојића за „случај да Италија изађе из рата“ од 6. децембра 1942 (АВИИ, Ч.а., к. 12, бр. рег. 22/2): „Дефинитивно ликвидирање комуниста и њихових јатака и симпатизера без икакве милости, на делу територије под талијанском окупацијом... У противном доћи ће до тога, да се боримо са Немцима на фронту, а са комунистима у позадини...“

⁴⁰ Б. Латас, *Немачко-чејиничка сарадња у Лици и Горском кошару (1943–1944)*, ВИГ, 2/1990, 151–152. Аутор није навео да су јединице НОВЈ на Малом Лошинју извршиле ратне злочине над заробљеним припадницима ЈВО.

⁴¹ АВИИ, Ф. НОП, к. 2214, ф. 1, док. 1, стр. 205.

⁴² *Истѿо*, 225–226; Ф. ЈВО, к. 297, бр. рег. 6/1–30; к. 302, ф. 2, док. 5.

домобранским јединицама и деловима бивше 49. легије MVSN који су прешли на страну Вермахта.⁴³

У источној Босни јединице ЈВО извеле су најуспешнија борбена дејства против немачких и усташко-домобранских јединица при чему су им у току почетних дејстава садејствовале италијанске јединице артиљеријом и минобачачима док је 180 италијанских војника са озренским четничким одредом ушло у Олово.⁴⁴

У Црној Гори и Санцаку дошло је до сарадње између јединица ЈВО и италијанских јединица у борбама против немачких јединица и у три одбрамбена дејства против јединица НОВЈ у чему су посебну улогу имали савезнички официри код јединица ЈВО. Од октобра 1943, започевши колаборацију са немачким јединицама и у Црној Гори и Санцаку,⁴⁵ јединице ЈВО имале су више оружаних сукоба против јединица НОВЈ у чији састав су се укључиле италијанске јединице.

У ширем рејону Боке которске мање јединице ЈВО садејствовале су италијанским јединицама у борбама против немачких јединица. Позиви италијанских команданата савезницима „да што пре дођу“ пренети су у Каиро, помоћнику врховног команданта Југословенске војске генералу Живковићу са образложењем генерала Драгољуба Михаиловића да би биле довољне мање снаге савезника да се подигне морал италијанских јединица и спречи „заузимање Дубровника и Боке од стране Немаца.“⁴⁶ Северно од Боке которске делови дивизије „Тауринензе“ привремено су пришле јединицама ЈВО.

Дивизија „Венеција“ се 17. септембра 1943. прикључила јединицама ЈВО ради борбе против немачких јединица. Овоме су допринели савезнички официри на челу са британским пуковником Бејлијем (Bailey), шефом британских војних мисија код ЈВО. Свакако да је овоме допринела и показана намера јединица ЈВО у зони дивизије „Венеција“ када су извршиле напад на немачку јединицу 17. септембра у околини Андри-

⁴³ *Истио*; Ф. НОП, к. 105, ф. 11, док. 35; ф. 12, док. 49; Ф. НДХ, к. 80, рег. бр. 10/3-2; к. 145, рег. бр. 8/7-1 и 3; к. 156, бр. рег. 62/10; к. 157, бр. рег. 50/9 и к. 271, ф. 2, док. 10/168; Ф. ЈВО, к. 302, ф. 2, док. 5; микрофилм УДБА Загреб, р. 17, сн. 215; *НОБ у Далмацији, Зборник*, књ. 8, стр. 807.

⁴⁴ АВИИ, Н.а., мф. 314, р. 554, сн. 1038-1042; Ф. НДХ, к. 30, бр. рег. 11/1-4 и 35; 13/1-20 и 26 и 14/1-3.

⁴⁵ Генерал Драгољуб Михаиловић је у ово време наређивао својим командантима да не сарађују са немачким јединицама, јер су га они извештавали да их „комунисти нападају са леђа“ и да су доведени у тешке ситуације. Мајору П. Баћеву, команданту Херцеговине, 21. септембра поред осталог наређује: „Борба против Немаца не сме да престане...“, а 24. септембра „Не дозвољавам никакву сарадњу са Немцима... ако тренутно не водите борбу са Немцима немојте их ни помагати“. Из депеше војводи М. Ђујићу од 29. септембра издвајамо: „Борба против Немаца мора се наставити свим средствима. Немци су непријатељи бр. I... Комунисти су исто тако непријатељи бр. 1 исто као и Немци. Њихов је циљ исти рушење државе“. – АВИИ, Ф. ЈВО, к. 297, рег. бр. 6/1, стр. 6, 13 и 27.

⁴⁶ *Истио*, к. 302, ф. 2, док. 5, депеше од 13. и 17. IX 1943.

јевике. У току напада јединица 2. ударног корпуса НОВЈ на јединице ЈВО у Колашину 27. септембра, 2. батаљон 83. пука ове дивизије пружио је снажан отпор јединицама НОВЈ које су после 12 часова борбе заузеле Колашин. Наведени италијански батаљон је прешао на страну НОВЈ ради борбе против немачких јединица и започели су преговори и да цела дивизија пређе на страну НОВЈ. Издвајамо и напад из заседе Васојевићког партизанског батаљона на италијанско-четничку колону 1. октобра код Колашина када је у току борбе погинуло 20 Италијана и припадника ЈВО а заробљено 115 италијанских војника.⁴⁷

Италијански гарнизон у Пријеполу прво је прешао на страну немачких јединица, али су јединице ЈВО 12. септембра поразиле немачко-муслиманске снаге у Пријеполу и околини и разоружале италијанске војнике, осим њих стотинак. Са јединицама ЈВО био је и пуковник Бејли. Када су јединице НОВЈ напале четнике у Пријеполу, неразоружана стотина италијанских војника није се борила и заробиле су је јединице НОВЈ.⁴⁸

У Прибоју се 10. групација MVSN ставила на располагање немачким јединицама које су разоружале алпинце. Затим су јединице ЈВО заузеле Прибој и у току преговора у којима су учествовали и савезнички официри (поред енглеских и америчких мајор Волтер Р. Менсфилд), италијански команданти су изјавили да прилазе јединицама ЈВО ради борбе против немачких јединица. Када су јединице НОВЈ током октобра намеравале да освоје Прибој, италијански командант је одбио да пређе на страну НОВЈ изјавивши да је већ са јединицама ЈВО по захтеву британске војне мисије и затражио је од јединица НОВЈ да обуставе ватру позивајући се на услове примирја. Мањи део италијанских војника (око 160 са минобацачима) укључио се у састав ЈВО ради одбране Прибоја. Крајем октобра, када су јединице НОВЈ организовале јаче нападе на Прибој, јединице ЈВО помогле су главнини италијанског гарнизона да се евакуише ка Добруни и Ужицу где су фашисти 3. новембра ушли у састав немачких јединица. Када су јединице НОВЈ освојиле Прибој, заробиле су и неколико Италијана.⁴⁹

⁴⁷ *Исјео*, Ф. НОП, к. 2218, ф. 2, док. 5/7; Ф. ЈВО, к. 297, бр. рег. 6/1-35; к. 302, ф. 2, 7/2, док 5; *Документи*, књ. 13, стр. 331 и 705.

⁴⁸ АВИИ, Н. а., мф. 313, р. 190, сн. 7450847; р. 195, сн. 7456608 и 7456676; р. 483, сн. 80-82 и 678; *Зборник*, т. I, књ. 16, стр. 106. Муслиманска милиција у Црној Гори и Санџаку ставила се под команду немачких јединица, разоружала је мање италијанске посаде и показивала спремност за сарадњу са оближњим јединицама НОВЈ или ЈВО које су представљале опасност по њене јединице.

⁴⁹ АВИИ, И.а., к. 780, ф. 5, док. 7, 8, 9 и 10; мф. 314, р. 661, сн. 511; Ф. ЈВО, к. 291, рег. бр. 6/1-18 и 35; 14/1 и 18/1; к. 302, 2, док. 5; *Зборник* т. I, књ. 16, стр. 140, 159 и 166.

Јединице ЈВО преузеле су оружје од око 3.800 припадника италијанских јединица тако што су им у већини случајева италијанске јединице саме давале оружје.

*

Оружане снаге Независне Државе Хрватске заузеле су отворено непријатељски став против италијанских јединица.⁵⁰

У Карловцу су усташке и домобранске јединице, оружници и јединице „наоружаног пучанства“ напале штаб дивизије „Ломбардија“ и после краће борбе уз 13 погинулих и 19 рањених заробиле штаб дивизије принудивши га да изда наређење осталим јединицама да се предају. Тако је у Карловцу и Дугој Реси заробљено близу 7.000 припадника италијанских јединица а погинуло је пет. Наоружање и заробљенике преузеле су немачке јединице и одвеле у заробљеништво у Немачку осим око 170 Хрвата из Истре коју су остали као стручњаци у усташким и домобранским јединицама и око 350 фашиста или карабињера који су ступили у Вермахт.⁵¹

У штабу 2. италијанске армије у Сушаку ухапшена је војна мисија НДХ с обзиром да је „Хрватска ушла у рат против Италије“.⁵²

Оружане снаге НДХ разоружале су мање италијанске гарнизоне у Госпићу, Карлобагу (око 860 припадника које је почетком октобра ослободила НОВЈ), на Пагу, у Макарској (где су ухапсиле и команданта дивизије „Месина“), Подгори, Хутову, Трстену и др. док су у Вргорцу извршиле напад на италијанску јединицу и убиле два а раниле шест италијанских војника.⁵³

У долини Неретве, јужној Херцеговини и јужној Далмацији, поред садејстава немачким јединицама у разоружавању и борбама против италијанских јединица ОС НДХ су и самостално разоружавале и нападале италијанске јединице. У Метковићу су оружници и наоружани народ разоружавали заостале италијанске јединице (око 300 војника) и отворили ватру на италијанску јединицу која је покушала да минира мост на Неретви, при чему су убијена два италијанска војника. У селу Вишићу (код Чапљине) у борбама против италијанских јединица, поред погинула три италијанска и два немачка војника, погинуло је или рањено осам цивила.

⁵⁰ Скривени и посредовани непријатељски односи између НДХ и Италије у Југославији постојали су све отворенији од почетка 1943, а поглавник Павелић је у свом говору у 01.00 часова 9. септембра званично објавио то непријатељство.

⁵¹ АВИИ, Ф. НДХ, к. 29. рег. бр. 9/1-17 и 25, 10/1 и 13/1-14; к. 30, ф. 1. док. 2/1-26 и 13/1-21; к. 81, ф. 14, док. 6.

⁵² *Истио*, к. 81, ф. 14, док. 36; Н.а., мф. 502, р. 266, сн. 983-4.

⁵³ *Истио*, Ф. НДХ, к. 29, бр. рег. 10/1-40; к. 104, бр. рег. 16/11-1; к. 138, бр. рег. 7/2-9; к. 156, бр. рег. 62/10-2; к. 157, бр. рег. 50/6; Н. а, мф. 314, р. 556, сн. 739-747 и 770-771.

Немачки официри упозорили су штаб 6. пјешачке дивизије НДХ 10. септембра да не треба отварати ватру на италијанске јединице пошто се воде преговори. Ваздухопловство НДХ углавном је извиђало и бацало летке и у два случаја отворило ватру на италијанске циљеве (у Сењу и Каштелима код Сплита).⁵⁴

VELIMIR IVETIĆ

RELATIONS BETWEEN MILITARY FORMATIONS AND ITALIAN MILITARY UNITS IN SEPTEMBER 1943

Summary

Of about 360,000 members of the Italian units that found themselves on September 8, 1943, on Yugoslav territory, from Gorizia to the Prespa lake, the Germans captured about 260,000 and disarmed some 170,000, mostly without armed battle. Individual Italian units, however, in the areas of Vipava, Split, Čapljina, Metković, Trebinje, Dubrovnik, Cavtat, Gruda, and in several areas of Montenegro, fought against them, mostly in cooperation with units of the Yugoslav National Liberation Army or of the Yugoslav Army in the Homeland. Almost all units of the »Black Shirts« (fascists) went over to the side of the German forces. The majority of the captured Italian soldiers were taken to internment camps, while over a hundred officers of those Italian units that showed armed resistance were shot by the Germans.

The Yugoslav National Liberation Army units established and maintained cooperation with the Italian units, although when disarming them they applied compulsion in some cases (there was in Croatia and Slovenia even some armed fighting). They disarmed about 80,000 Italian soldiers, mostly members of some six divisions. All units of the Yugoslav National Liberation Army composed of Montenegrin and Serbian soldiers were tried to establish cooperation with the Italian units, and resorted to combat operations only against those that joined the German units or the units of the Yugoslav Army in the Homeland.

Units of the Yugoslav Army in the Homeland retained the earlier established cooperation with the Italian units and in several areas offered them cooperation in fighting against the German units. Individual Italian units went temporarily to the side of the Yugoslav Army in the Homeland and cooperated with them in their fighting against the German and Croatian ustasha-homeguard

⁵⁴ *Исцјо*, Ф. НДХ, к. 29, бр. пер. 20/1–23; к. 104, бр. пер. 39/4–1; к. 145, бр. пер. 8/2–3; к. 192, бр. пер. 56/13.

units, and in Montenegro and Sanjak against the Yugoslav National Liberation Army units.

The armed forces of the Independent State of Croatia treated the Italian units as enemy forces. After a brief armed combat they captured the main body of the »Lombardia« division, in Karlovac, and carried out combat actions against the »Messina« division in the Neretva valley, committing war crimes against its members. They also cooperated with the German units in disarming minor Italian garrisons.

The Italian paramilitary units went over, together with individual Italian regular Army units, or on their own, to the side of the Wehrmacht.